

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αυτή η μελέτη παρουσιάζει το επίπεδο της έρευνας στην αρχαιοζωολογία κατά την περίοδο της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στόχος της είναι η εξαγωγή συμπερασμάτων για τις διατροφικές συνήθειες των Βυζαντινών μέσω της έρευνας των δραστηριοτήτων της κτηνοτροφίας, της αλιείας, του κυνηγιού αγρίων θηρίων και πουλιών, όπως αυτές διαφαίνονται στα κατάλοιπα της πανίδας. Για αυτό το σκοπό θα υποβληθεί σε συστηματική συγκριτική μελέτη όλο το επιστημονικά επεξεργασμένο υλικό των οστών που έχει βρεθεί στους διάφορους τόπους των βυζαντινών ανασκαφών. Στο ερευνητικό πεδίο της μελέτης αυτής περιλαμβάνονται οι περιοχές ολόκληρης της ανατολικής Μεσογείου, οι οποίες θα εξεταστούν στο διάστημα μιας χιλιετηρίδας περίπου. Αυτό το χρονικό διάστημα, σύμφωνα με την καθιερωμένη χρονολόγηση των βυζαντινών περιόδων, διαιρείται σε τρία τμήματα. Το μεγαλύτερο μέρος των οστών αυτών ανήκει στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο (395-642), κατά την οποία η αυτοκρατορία είχε αποκτήσει, υπό τον Ιουστινιανό Ι (527-565), την μεγαλύτερή της έκταση στην ανατολική Μεσόγειο (**εικ. 1**) Στην μεσοβυζαντινή περίοδο, κατά την οποία η εδαφική έκταση της αυτοκρατορίας ήταν σχετικά μικρή και περιελάμβανε μόνο τμήματα της Ιταλίας, της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων, αντιστοιχεί ένας όχι ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός τόπων ευρημάτων (**εικ. 2**) Τέλος στην υστεροβυζαντινή περίοδο αντιστοιχεί μόνο ένας τόπος ευρημάτων (**εικ. 3**). Για να μπορέσουν να γίνουν αντιληπτοί οι παράγοντες που επηρεάζουν κάθε φορά τη σύσταση της χλωρίδας και πανίδας κάθε περιφέρειας θα κατανεμηθούν τα ευρήματα των οστών σε 7 περιοχές (**εικ. 4, 11, 18, 26, 36, 49, 58**; σελ. 12, 30, 43, 70, 90, 115, 130) Αυτού του είδους η κατανομή στοχεύει στο να απομονώσει σε πρώτη φάση εκείνες τις τοπικές ιδιομορφίες, οι οποίες συνδέονται με την οικογεωγραφία και τα ιστορικά δεδομένα κάθε περιοχής. Σε μια δεύτερη φάση θα συγκριθούν μεταξύ τους τα αποτελέσματα από όλες τις περιοχές για να γίνουν κατανοητά τα κοινά στοιχεία και οι διαφορές. Σε αυτό το σημείο θα παρουσιαστούν επίσης κι εκείνες οι πολιτισμικοί παράμετροι που επηρέασαν τη σύνθεση της διατροφής με ζωικά προϊόντα. Σε αυτές τις παραμέτρους ανήκει η ρωμαϊκή παράδοση, ο χριστιανισμός, οι απόψεις περί υγείας και ισορροπίας του βιοενεργητικού δυναμικού του οργανισμού, που βασιζονται στη θεωρία των 4 σωματικών υγρών, όπως επίσης και διατροφικές συνήθειες της βυζαντινής αυλής. Επειδή όλες αυτές οι παράμετροι, εάν εξαιρέσουμε τη ρωμαϊκή παράδοση, είναι δύσκολο να εξεταστούν από αρχαιοζωολογική άποψη, θα βασιστεί αυτό το τμήμα της έρευνας στην βυζαντινολογία.

Η διατροφή στο Βυζάντιο βασιζόταν κυρίως στην κτηνοτροφία (**εικ. 80**), της οποίας τα υποπροϊόντα έπαιζαν ένα βασικό ρόλο στις επιλογές εκτροφής των εκάστοτε ζώων. Τα μηρυκαστικά μικρού μεγέθους (αιγοπρόβατα) ήταν κατά κανόνα οι προμηθευτές μαλλιού και γάλακτος και για αυτό σφάζονταν αργά, σε ηλικία τριών η τεσσάρων χρόνων. Το μοσχάρι αντίθετα δε θεωρείτο προμηθευτής γάλακτος, όπως στο φρούριο Iatrus – Krivina στο Δούναβι, αλλά ζευόταν, εξαιτίας της μυικής του δύναμης, για μεγάλο χρονικό διάστημα στο αλέτρι και στην άμαξα. Μόνο ο χοίρος, ο οποίος δεν προσέφερε κανένα υποπροϊόν, σφαζόταν μόλις άρχιζε να αποκτά βάρος. Σε ορισμένες περιπτώσεις στην Καρχηδόνα, στα Λίμυρα και στο Tell Hesban έχει διαπιστωθεί μάλιστα και η κατανάλωση μικρών χοίρων ως είδος πολυτελείας. Με βάση τις σκοπιμότητες που προκύπτουν από την εκτροφή και εκμετάλλευση του φάσματος των διαφόρων ζωικών ειδών, οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα, ότι στις επαρχίες συνεχίζει να υφίσταται το είδος της κτηνοτροφικής οικονομίας που υπήρχε και στην ρωμαϊκή εποχή με μικρές προσαρμογές κυρίως στην χρήση των λιγότερο σημαντικών ειδών (**εικ. 72**, σελ. 151). Εκτός από τις περιοχές του Δουνάβεως, στις οποί-

ες κυριαρχούσε, όπως και παλαιότερα η εκτροφή των βοοειδών, συνεχίζει στις υπόλοιπες περιοχές να επικρατεί εκτροφή των μηρυκαστικών μικρού μεγέθους (αιγοπρόβατα) Ένα μεγάλο αριθμό χοίρων συναντά κανείς στις μεγάλες πόλεις των ακτών της Μεσογείου, π.χ στην Νεάπολη, Οτράντο (**εικ. 9**, σελ. 25), Βουθρωτό (**εικ. 16**, σελ. 39), Έφεσο (**εικ. 30**, σελ. 82), Καισάρεια (**εικ. 38**, σελ. 103), και Καρχηδόνα (**εικ. 60**, σελ. 141) Πρέπει να σημειωθεί όμως, ότι από τον 6. αι. περιορίζεται σημαντικά η κατανάλωση χοιρινού κρέατος στις πόλεις και αντίθετα αυξάνεται η κατανάλωση του κρέατος των αιγοπροβάτων. Η σύνθεση του φάσματος των ζωικών ειδών σε τοπικό επίπεδο καθορίζεται με βάση οικονομικές και οικογεωγραφικές προϋποθέσεις. Ενδεικτικό αυτού του φαινομένου (η ένδειξη αυτή όμως βασίζεται σε ελάχιστα ευρήματα) είναι η αυξημένη εκτροφή βοοειδών στους οικισμούς Sumaqa, Shalalle και Raqit (**εικ. 38**, σελ. 103) στην εύφορη οροσειρά του Κάρμηλου στο Ισραήλ. Σε άλλες περιοχές αυτής της μάλλον άγονης περιφέρειας της αυτοκρατορίας η εκτροφή βοοειδών ήταν αντίθετα μάλλον περιορισμένη.

Συνολικά παρατηρεί κανείς στις επαρχίες, ιδιαίτερα στην νότια Ιταλία και Μικρά Ασία (**εικ. 9**, σελ. 25; **30**, σελ. 82), το φαινόμενο μιας έντονης περιφερειακής διαίρεσης, η οποία γίνεται αντιληπτή σε όλο το φάσμα των τροφικών καταλοίπων, ακόμη και σε περιοχές που γειτονεύουν μεταξύ τους. Σε άλλα μέρη αντίθετα, όπως π.χ. στην Ελλάδα και στη βόρεια Αφρική (**εικ. 16**, σελ. 39; **60**, σελ. 141), συναντά κανείς μεγαλύτερη ομοιογένεια. Εξαιτίας αυτού δημιουργείται η εντύπωση, πως οι πληθυσμοί είχαν προσαρμόσει, όσο ήταν αυτό δυνατό, την κτηνοτροφία στα δεδομένα και τις απαιτήσεις κάθε περιοχής για να εξασφαλιστούν σε περίπτωση κρίσης.

Ένας επισιτισμός από το κράτος, όπως αναφέρουν συχνά οι γραπτές μαρτυρίες για τον πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης, δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί με βάση τα ευρήματα των οστών. Αυτός θα ήταν εφικτός μόνο στις παράλιες πόλεις, που μπορούσε να προσεγγίσει κανείς μέσω της λιγότερο δαπανηρής θαλάσσιας οδού, και στις οποίες συχνά έχει βρεθεί ένας μεγάλος αριθμός οστών χοίρων (το χοιρινό κρέας ήταν ακόμη και στη βυζαντινή εποχή μέρος της ανώνυμης). Τα ευρήματα αυτά όμως μπορούν να έχουν και άλλη εξήγηση: Είναι πιθανό το ακριβό χοιρινό κρέας να έβρισκε περισσότερους αποδέκτες στις περιοχές αυτές ή να υπήρχαν εκεί καλύτερες φυσικές προϋποθέσεις για την εκτροφή χοίρων, όπως η δυνατότητα βοσκής στο δάσος. Οι περισσότερες περιοχές, ιδιαίτερα εκείνες που βρίσκονταν στο εσωτερικό της χώρας και αποτελούσαν στόχο επίθεσης, όπως οι περιοχές του Δουνάβεως στην πρώιμη βυζαντινή και η Μικρά Ασία στη μεσοβυζαντινή περίοδο, στηρίζονταν αποκλειστικά στις δικές τους δυνάμεις ήδη πριν την επέλαση των Σελτζούκων Τούρκων.

Στη Νικόπολη στον ποταμό Ιστρο υπήρχε μια καλά οργανωμένη χοιροτροφία (**εικ. 21**, σελ. 59), που απέβλεπε στον εφοδιασμό των φρουρών των γειτονικών κάστρων, οι οποίοι είχαν σιταποθήκες και καλλιεργούσαν οι ίδιοι τη γη, μια ένδειξη, ότι ο εφοδιασμός του στρατού από το κράτος δεν ήταν οπωσδήποτε δεδομένος.

Πολλές πόλεις και στρατιωτικοί σταθμοί, εξαιτίας της γενικής αστάθειας που επικρατεί στην ακάλυπτη χώρα, χάνουν σταδιακά τα αστικά τους χαρακτηριστικά.

Την κατάσταση αυτή επιδείνωσε η μεγάλη θνησιμότητα που παρακαλούσαν οι πόλεμοι και ο λοιμός που μαινόταν επί εποχής Ιουστινιανού. Άλλος ένας λόγος για τη συγκέντρωση όλων των δραστηριοτήτων αγροτικής οικονομίας εντός των τειχών, ήταν οι πολεμικές συγκρούσεις στην ενδοχώρα. Τα ζώα, στην προκειμένη περίπτωση το καταλληλότερο είδος ήταν οι χοίροι, μεταφέρονταν στις πόλεις, αφενός για να υπάρχει εκεί τροφή σε περίπτωση πολιορκίας και αφετέρου για να μην καταλήξει αυτή στα χέρια του εχθρού. Οι νόμοι του Επαρχικού βιβλίου μαρτυρούν την ύπαρξη μαύρης αγοράς χοίρων στην πρωτεύουσα με ζώα που εκτρέφονταν μέσα στην πόλη.

Σε άλλες περιοχές συναντά κανείς έντονη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων εξαιτίας λιμού και

έλλειψης τροφίμων. Αυτό γίνεται αντιληπτό στο μεγάλο ποσοστό καταλοίπων θηραμάτων (εικ. 76, σελ. 193), στο σερβικό κάστρο Pontes στο Δούναβι (εικ. 21, σελ. 59), στα κατάλοιπα ψαριών (έγχρωμος πιν. 16), άγριων πουλιών (εικ. 75, σελ. 183), τα οποία παγιδεύτηκαν ή κυνηγήθηκαν κοντά στον τόπο που έχουν βρεθεί τα υπολείμματά τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις διαπιστώνεται και η κατανάλωση αλόγων ή λύκων, ζώα που κατέληγαν μόνο σε περίπτωση ανάγκης στο πιάτο. Τα ίχνη πουλιών και ψαριών – το έδαφος δε μπορεί να κοσκινιστεί παντού – γίνονται λιγότερο αντιληπτά. Γι αυτό το λόγο η συγκριτική μελέτη μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε περιορισμένο βαθμό. Τόσο η οικονομική περιφερειακή διαίρεση όσο και η αστική αγροτική οικονομία δείχνουν ότι το κράτος – ακούσια η εκούσια – είχε περιορισμένη επίδραση στην οργάνωση της οικονομίας των επαρχιών. Οι πόλεις και οι οικισμοί προσπαθούσαν να είναι ανεξάρτητοι μέσω εμπορίου και εισαγωγών, είτε μέσω της θαλασσιάς οδού, όπως π.χ. μπορεί να υποθέσει κανείς για τη Νεάπολη, είτε μέσω της ενδοχώρας.

Ένα σημαντικό μέρος της διατροφής αποτελούσε η κατανάλωση ψαριών, ως λιχουδιά και ως προμηθευτής θρεπτικών ουσιών σε περίοδο λιμού, γιατί μπορούσε κανείς να τα ψαρέψει ή να τα αγοράσει έναντι χαμηλής τιμής. Σε μερικές περιοχές της αυτοκρατορίας πάστωναν τα ψάρια, όπως και στην ρωμαϊκή εποχή, για να τα διατηρήσουν. Στα αιγυπτιακά μοναστήρια της περιοχής του Νείλου (εικ. 55, σελ. 125) και στο ουκρανικό λιμάνι Χέρσον (εικ. 25, σελ. 66) στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας η αλιεία και διατήρηση ψαριών ήταν ένας οργανωμένος κλάδος της εκάστοτε τοπικής οικονομίας, ενώ σε άλλες περιοχές ο πληθυσμός ασχολούνταν με την αλιεία μόνο για να καλύψει οικογενειακές ανάγκες. Το κατά τη ρωμαϊκή εποχή ιδιαίτερα ανεπτυγμένο εμπόριο παστών ψαριών περιορίζεται σιγά – σιγά και απαντάται πλέον μόνο στις περιοχές μεταξύ Μικράς Ασίας, του σχετικά φτωχού σε αλιευτικό πλούτο, Λεβάντε και της Αιγύπτου. Στην προκειμένη περίπτωση όμως πρέπει να ληφθεί υπόψη και το γεγονός ότι οι μαρτυρίες για τις υπόλοιπες περιοχές είναι ελάχιστες.

Η εντατική αλιεία είχε όμως και επιπτώσεις: Σύμφωνα με τις Νεαρές του Λέοντος Σοφού, που συντάχθηκαν τον 10. αι., ήταν αναγκαία η λήψη μέτρων στον Κεράτιο Κόλπο για τη βιωσιμότητα του εκεί θαλάσσιου βυθού εξαιτίας της εντατικής αλιείας, που είχε ήδη προκαλέσει τον περιορισμό και την εξαφάνιση πολλών ειδών .

Η πολυτέλεια και η εξαθλίωση βρίσκονται λοιπόν δίπλα-δίπλα στις διατροφικές συνήθειες των Βυζαντινών: από τη μια υπάρχει η υψηλού επιπέδου διατροφή με νεογέννητα χοιρίδια, τρυφερό κρέας πουλερικών, ακριβά είδη ψαριών και από την άλλη η κατανάλωση των γερασμένων οικοσιτων ζώων. Με το κυνήγι και την αλιεία συμπληρώνονταν πολλές φορές η διατροφή, γιατί οι δυνατότητες του κράτους να επισιτίσει τον άμαχο πληθυσμό και το στρατό σε περιόδους τοπικού λιμού με τα βασικά είδη διατροφής ήταν περιορισμένες.

Übersetzung: Evangelia Kelperi